

De klacht van de Nieuwpoortse “Boene Gent” (1295)

INLEIDING

Op de drempel van de 14de eeuw stonden de Vlaamse steden onder sterke sociale spanning. Een lange periode van hoogconjunctuur had de bevolking van de steden exponentieel doen toenemen en handel en industrie doen groeien en bloeien, doch de baten daarvan werden erg onevenredig verdeeld. Verhoogde internationale concurrentie en handelsdisputen veroorzaakten een economische malaise die de sociale spanningen aanwakkerde en uiteindelijk tot ontploffen bracht. Een revolutionaire golf trok over de Vlaamse steden, met gewelddadige confrontaties en soms ingrijpende bestuurlijke hervormingen tot gevolg.

Het volksoproer en de daaruit volgende omwentelingen in de machtsverhoudingen maken van het Vlaamse stedelijke landschap van de late 13de eeuw een populair onderzoeksthema. Vooral de grote steden Ieper, Gent en Brugge konden daarbij op internationale academische aandacht rekenen. De “Moerlemaye”-opstand van de Brugse “meentucht”, de “Kokerulle” van het Ieperse gemeen en de klachten en opstanden van de Gentenaars tegen het machtsmisbruik van de “39” kunnen bogen op een arsenaal aan wetenschappelijke publicaties.¹ Een aspect van deze woelige pe-

1 Over de Moerlemaye-opstand: C. WYFFELS, ‘Nieuwe gegevens betreffende een XIIIde eeuwse ‘democratische’ stedelijke opstand: de Brugse ‘Moerlemaye’ (1280-81)’, in: *Bulletin de la Commission Royale d’Histoire*, 132 (1966), p. 37-142; A. BARDOEL, ‘The Urban Uprising at Bruges, 1280-1281. Some New Findings about the Rebels and the Partisans’, in: *Revue belge de philologie et d’histoire*, dl. 72, fasc. 4 (1994), p. 761-791; T.A. BOOGAART, ‘Reflections on the Moerlemaye: revolt and reform in late Medieval Bruges’ in: *Revue belge de philologie et d’histoire*, tome 49, fasc. 4 (2001), p. 1147 e.v.; J. DUMOLYN & J. HAEMERS, ‘Reclaiming the common sphere of the city: the revival of the Bruges commune in the late thirteenth century’, pre-editoriale versie raadpleegbaar op http://lamop.univ-parisi.fr/IMG/pdf/dumolyn_haemers.pdf (laatst geraadpleegd op 19/08/13). Over de Ieperse Kokerulle, zie

riode dat veel minder werd belicht betreft de sociale spanningen binnen de kleinere provinciesteden van het graafschap. Net als in de grote industriesteden bestonden er binnen die kleinere steden aanzienlijke sociale verschillen en democratische verzuchtingen en waren de stedelingen tegelijk verwickeld in een intensieve machtscompetitie met het grafelijke niveau.

Verschillende bronnen tonen aan dat er ook door die kleinere Vlaamse steden een emancipatorische wind waaide. De klacht van de “*ghemeente*” van Damme van 1280 is daarvan wellicht het sprekendste voorbeeld.² Minder bekend, en nog niet ten volle geanalyseerd, is de klachtenbrief die de Nieuwpoortse “*boene gent*”³ in 1295 richtten aan graaf Gwijde van Dampierre en waarin zij zich beklaagden over de geldhonger van diens lokale belastingpachters. Dit artikel beoogt deze klacht te kaderen binnen de revolutionaire golf die in deze periode over de Vlaamse steden trok en poogt daarbij een antwoord te formuleren op een ogenschijnlijk simpele, doch cruciale, onderzoeksvraag: wie waren “*li boene gent communament de Nuefport*” die hun grieven aan het perkament en de grafelijke kanselarij toevertrouwden? Werden de ergernissen over de belastingdruk gedeeld door de hele stedelijke gemeenschap, lokale elite inclusief, of kwam het initiatief daarentegen louter voort uit

G. DOUDELEZ, ‘La révolution communale de 1280 à Ypres’, in: *Revue des questions historiques*, 66 (1938), nr. 2, p. 58-78; M. BOONE, ‘Social conflicts in the cloth industry of Ypres (late 13th-early 14th centuries): the Cockerulle reconsidered’, in: *Ypres and the medieval cloth industry in Flanders: archaeological and historical contributions* (Archeologie in Vlaanderen. Monografie, 2), Zellik, 1998, p. 147-155. Over de opstand van de Gentenaars tegen de “39” zie o.m. L. WARNKÖNIG, *Documents inédits relatifs à l’histoire des Trente-neuf de Gand*, Gent, 1832; H. VAN WERVEKE, *De Gentse stadsfinanciën in de middeleeuwen*, Gent, 1932; F. BLOCKMANS, *Het Gentse stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen-Den Haag, 1938, p. 357-381; M. BOONE, ‘Een verstedelijkte samenleving onder hoogspanning, Het graafschap Vlaanderen omstreeks 1302’, in: R.C. VAN CAENEGEM (ed.), *1302 Guldenporenslag: feiten en mythen*, Antwerpen, 2002, p. 47 e.v.

2 Klacht van de “ghemeente” van Damme aan Robrecht van Bethune over de misbruiken van sommige leden van het stadspatriciaat, ed. A. DE SMET, ‘De klacht van de “Ghemeente” van Damme in 1280’ in: *Bulletin de la Commission Royale d’Histoire*, 115 (1950), p. 1-15.

3 Klacht van de gemeente Nieuwpoort aan graaf Gwijde van Dampierre, 1295: ed. R. DEGRYSE, ‘s Graven domein te Nieuwpoort’, in: *Annales de la Société d’Emulation de Bruges*, 85 (1948), p. 110-111.

de malcontente en miskende onderlaag van de stad? In het eerste geval kunnen we spreken van een zuiver bipolair machtsconflict tussen stad en graaf. In het andere geval verkrijgt de problematiek een extra binnenstedelijke sociale dimensie.

Om de klacht van de Nieuwpoortse burgers ten volle te vatten is een blik op de fiscale druk die op hun stad rustte onontbeerlijk. Ten einde de rol van de lokale elite binnen dit verhaal te achterhalen hebben we het discours van de klacht geanalyseerd, de economische en politieke machtspositie van de Nieuwpoortse schepenen gereconstrueerd en een prosopografisch overzicht gemaakt van de gekende schepenen, baljuws en belastingpachters.

NIEUWPOORT: FISCALE MELKKOE VAN DE GRAAF VAN VLAANDEREN

Een blik op de omstandigheden rond het ontstaan van Nieuwpoort leert dat de stad destijds werd gesticht met de expliciete bedoeling om zo veel mogelijk inkomsten voor de grafelijke schatkist te genereren. In het jaar 1163 verleende Filips van de Elzas stadsrechten aan het vissersgehucht Sandeshoved⁴ aan de IJzermonding, dat bij die gelegenheid werd omgedoopt tot “*Novus Portus*”. De oprichting van de nieuwe stad ging voor de toen nog jonge Filips gepaard met aanzienlijke materiële en zelfs spirituele oprichtingskosten. Het grondgebied voor het ambitieuze project werd aange-reikt door inbreng van grafelijk domein, waarvoor de graaf initieel pachtrechten misliep, maar ook door usurpatie van land dat eerder werd weggeschonken aan de abdij van Broekburg, waarmee Filips zich het “odium” van de monniken op de hals haalde.⁵ De oprich-

4 Oude naam van het vissersgehucht, voor het eerst geacteerd in 1112 (“*novam terram nomine Sandeshoved que per iactum maris iam crevit*”), M. GYSSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk, West-Duitsland (vòòr 1226)*, dl. 2, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Nederlandistiek, Leuven, 1960, p. 1098.

5 De oprichting van Nieuwpoort kaderde binnen een bredere en zeer ambitieuze urbanisatiepolitiek voor de Vlaamse kustlijn, uitgestippeld door de kanselier van de graaf, Robert van Ariën. In dezelfde periode ging de jonge (toen nog regent) Filips van de Elzas over tot het toekennen van stadsrechten aan Grevelingen, Nieuwpoort, Damme, Biervliet, Mardijk en Duinkerken. Deze ‘stichtingswoede’ toont het bestaan van een echte economische politiek aan bij de grafelijke autoriteit. A. VERHULST,

tingskeure⁶, die voor de moderne lezer zeer archaisch en ongeordend overkomt, ademt dan ook een duidelijke bekommernis uit van “*return on investment*”. Het leeuwendeel van de inkt op dit charter vloeide naar de vele belastingen die de stedelingen in ruil voor hun rechten dienden op te hoesten. De klerken van de grafelijke kanselarij, die de keure opstelden, hadden daarbij de vrije hand. In tegenstelling tot de latere keuren van andere steden in de regio als Veurne en Sint-Winoksbergen werd de Nieuwpoortse oprichtingskeure niet afgedwongen door een bestaande “*communitio*” van gezworen burgers, in ruil voor een financiële bede aan de graaf. De keure werd daarentegen eenzijdig opgelegd aan een nieuwe gemeenschap, waarbij rechten werden aangeboden in ruil voor toekomstige inkomsten.⁷ Dit verschafte de raadgevers van de graaf een ongekende redactionele vrijheid die ze ten volle zouden benutten. Zowel de fiscale druk die hiervan het resultaat was, als de soms creatieve wijze waarop de belastingen werden geïnd zouden wrevel opwekken bij de burgers van de nieuwe stad.

De “*Portus Novus*” werd geacht op drie manieren geld te genereren voor de immer hongerige grafelijke schatkist. De Nieuwpoortenaren dienden jaarlijks een “*stalpenning*”⁸ te betalen van

⁶ ‘Un exemple de la politique économique de Philippe d’Alsace: la fondation de Gravelines (1165)’, in: *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 10 (1967), p. 15 en 27, evenals H. VAN WERVEKE, ‘De economische politiek van Filips van de Elzas (1157/68 tot 1191)’, in: *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België, Klasse der Letteren*, 14 (1952), nr. 3, p. 425. Over de precieze rol van Robert van Ariën in deze politiek, zie H. PIRENNE, ‘Robert d’Aire’ in: *Biographie Nationale, Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, dl. 19, Brussel, 1906, k. 408.

6 Oprichtingskeure van de stad Nieuwpoort, 1163; editie: T. DE HEMPTINNE & A. VERHULST, *De oorkonden der graaven van Vlaanderen (juli 1128-sept. 1191)*, 2de uitgave, Band I, Regering van Diederik van den Elzas (juli 1128-17 januari 1168), Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Verzameling van de akten der Belgische Vorsten, dl. 6, Brussel, 1988, p. 344-348.

7 De historicus Léon Vanderkindere sluit uit dat er in de nieuwe steden die door Filips werden opgericht een “*communitio*” van gezworen burgers zou hebben bestaan: L. VANDERKINDERE, ‘La première phase de l’évolution constitutionnelle des communes flamandes’, in: *Choix d’études historiques*, Brussel, 1909, p. 273.

8 Vaste hoofdelijke belasting voor elke poorter ter compensatie van de (tol-)vrijheden, art. 15 Keure, o.c.: “*Concessi etiam opidanis meis de novo opido (...) ab omni teloneo (...) liber erit, sed teloneario in die Sancti Briccii singulis annis quatuor denarios dabit*”. De term *stalpenning* duikt pas op in een veel later document, namelijk in de oorkonde van 1274 die deze hoofdelijke belasting afschaft (ed. L. GILLIODTS-

vier denieren⁹ per poorter, ter compensatie van het gebruik van de grafelijke grond en het genot van de vrijheden in de keure. Bijkomend waren de poorters onderworpen aan een grafelijke “forage”¹⁰, een indirecte belasting op het kopen en verkopen van grond, het brouwen, schenken of invoeren van bier, het verkopen van brood en het schenken van wijn. Tot slot rekende de graaf op flink wat tol op de schepen die de haven aandeden en op de waren die in de haven verhandeld werden, enkel te betalen door “*extranei*”, zijnde kooplui van buiten de stad.¹¹ Voor het incasseren van al deze inkomsten rekende de graaf niet op de schepenbank, noch op eigen ambtenaren, doch nam hij een private tollenaar of “*telonearius*” onder de arm. Privatisering van de belastingheffing was een belangrijk kenmerk van de middeleeuwse fiscaliteit en manifesteerde

VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre: Quartier de Furnes, 5: Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, doc. nr. 2, p. 165). In tegenstelling tot de gangbare betekenis (“Geld betaald voor het huren van de stallen of staanplaatsen op de markt”, in: K.F. STALLAERT, *Glossarium van verouderde rechtstermen* (...), dl. 3, Leiden, 1890, p. 360), wordt hier klaarblijkelijk een belasting bedoeld die de poorters jaarlijks in ruil voor al de rechten en privileges die aan hun poorterschap zijn verbonden moesten betalen. Degryse wijst erop dat de stalpenning daardoor in wezen geen fiscaal doch wel een juridisch karakter had. De stalpenning was een recognitiegeld, waarvan de heffing neerkwam op de bevestiging van de allodiale rechten van de graaf in de stad. Na de afschaffing van de stalpenning werd deze vervangen door een jaarlijkse grondbelasting (*cijns*) van één penning de roede: R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort, een havenstad en omgeving in Westelijk Vlaanderen tot 1386*, Nieuwpoort, 1994, p. 15.

- 9 Letterlijk “*denarii*”, verwijzend naar de Vlaamse denier of denier parisise, die de voornaamste zilvermunt was in het Vlaanderen van de 12-13de eeuw. Over deze munt en het laatmiddeleeuwse muntstelsel in het algemeen zie: J. MERLEVEDE, *De leperse Stadsfinanciën (1280-1330), bijdrage tot de studie van een Vlaamse stad*, VUB Centrum voor Sociale Structuren en Economische Conjunctuur, Brussel, p. 82.
- 10 Indirecte belasting ten behoeve van de grafelijke schatkist op de verkoop van wijn (“*Taxe payée au seigneur dans quelques provinces par les taverniers et autres débiteurs en vin*”, F. GODEFROY, *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de ses dialectes du XIV au XV siècle*, Parijs, 1885, dl. 5, p. 62). Uit de keure blijkt evenwel dat in Nieuwpoort de grafelijke “forage” ruimer uitviel en meer transacties bestreek. De grafelijke “forage” dient daarenboven te worden onderscheiden van de stedelijke “*assize*” (ofwel maletote, assisia of ongeld), wat nog een bijkomende indirecte belasting was ten behoeve van de stedelijke schatkist: W. PREVENIER, “*Quelques aspects des comptes communaux en Flandre au Moyen-âge*” in: *Financiën en boekhouding der steden van de XIIIe tot de XVIe eeuw. Handelingen Internationaal Colloquium Blankenberge, 1962*, Pro Civitate Historische Uitgaven, Brussel, 1964, nr. 7, p. 141.
- 11 Art. 29 van de Keure bevat een indrukwekkend lange opsomming van verschillende handelswaren met telkens het aan de *teleonarius* te betalen tarief. De lijst is op zich historisch interessant gezien het een helder beeld verschaft van het ruime gamma aan handelswaren dat in Nieuwpoorts handelshaven werd verhandeld.

zich op vrijwel alle bestuursniveaus. Hoewel een zeker deel van de totale belastinginkomsten daarbij verloren ging aan private winst voor de tollenaar, waren er vanuit het perspectief van de overheid immers enkele onmiskenbare voordelen aan verbonden. De graaf diende er geen staand leger aan belastingambtenaren op na te houden en wist van bij het begin van elk boekjaar hoeveel liquide middelen hij tot zijn beschikking had, wat comfortabel besturen was.¹²

Onder het bewind van graaf Gwijde van Dampierre werd de belastingheffing van Nieuwpoort, het “*grafelijk domein*”, om de drie jaar verpacht aan de meest biedende. Dit konden zowel vermogende poorters zijn als edellieden van binnen of buiten de stad. De pachtprijs liep op tot 580 pond parisis in 1301, een formidabel bedrag waardoor slechts de meest vermogenden op de aanbesteding konden kandideren en er soms ad hoc- vennootschappen voor werden opgericht.¹³ Dit systeem van private verpachting nodigde uit tot grote ijver bij de tollenaar. De pachter diende immers van de geïnde bedragen zowel zijn geïnvesteerde pacht terug te winnen als een maximale winst te maken.¹⁴ Een zekere mate van creativiteit bij het interpreteren van de fiscale regels bleek ook toen al in de West-Vlaamse volksaard ingebakken. Zo blijkt uit de bewaarde rekeningen dat de Nieuwpoortse “*telonearii*” zich zeer inventief toonden in het in mindering brengen van allerlei onkosten.¹⁵ Het perspectief dat elke penning, denier of pond die de tollenaar bovenop de pachtprijs incasseerde pure winst betekende nodigde natuurlijkerwijs ook uit tot misbruik. Het systeem kon slechts functioneren bij gratie van nauwkeurige en publieke tariefbepalingen, een gezonde dosis *self-restraint* bij de pachter, en een waakzame controlerende

12 Raymond Van Uytven beschouwt daarom “bestuurlijke gemakzucht” als de doorslaggevende drijfveer voor de uitbesteding van belastingen. R. VAN UYTVEN, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven van de Xlle tot het einde der XVle eeuw* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 44), Brussel, 1961, p. 125-126.

13 R. DEGRYSE, “s Graven domein te Nieuwpoort”, o.c., p. 91.

14 H. VAN WERVEKE, “De Gentse stadsfinanciën in de Middeleeuwen”, in: Académie Royale de Belgique, *Mémoires* (Collection n° 8, 2ième série), dl. 34, Brussel, 1934, p. 213.

15 R. DEGRYSE, “s Graven domein te Nieuwpoort”, p. 97.

externe instantie. Dat deze voorwaarden in de praktijk niet steeds aanwezig waren blijkt pijnlijk uit de klacht die de goede lieden van Nieuwpoort in 1295 aan hun graaf richtten.

TROP IS TE VEEL: DE KLACHT VAN DE NIEUWPOORTSE “BOENE GENT”

De kruik gaat maar zolang te water tot ze barst. In 1236 al hadden de Nieuwpoortenaars zich voor het eerst assertief verzet tegen wat zij als fiscaal onrecht ervoeren. In dat jaar werden twee Veurnse kanunniken en een klerk, die de onpopulaire kerkelijke haring-tiend kwamen opeisen, door een woedende menigte gelyocht.¹⁶ In 1295 bereikte de ergernis over de fiscale druk een nieuw kookpunt, waarop “*li boene gent de Nuefport*” besloten om hun grieven aan de graaf kenbaar te maken in een collectieve klachtenbrief.¹⁷

De opstellers van het document doorspekten hun betoog met verwijzingen naar God, wat refereert naar de middeleeuwse visie op de prins als verheven vertegenwoordiger van God op aarde. Een sluwe zet, want deze door God gesanctioneerde rol ging gepaard met de plicht om te waken over het recht en het algemeen belang. Door de graaf te wijzen op zijn religieuze plicht dwongen de klagende stedelingen hem in een strak ideologisch-moreel keurslijf, terwijl ze zelf ogenschijnlijk nederig overkwamen.¹⁸ Behalve het taalgebruik van de brief lijkt ook de timing ervan gewikt en gewogen. Het politieke klimaat was dat jaar (1295) ideaal om de graaf tot verregaande toegevingen te bewegen. Politieke spanningen met het Franse hof hadden de positie van de Dampierres danig verzwakt. De Franse koning Filips de Schone liet geen gelegenheid onbenut om de poortersaristocratie van de Vlaamse steden het hof te maken en zo de machtspositie van zijn vazal te ondermijnen. Een invasie leek nakend, wat de graaf in een onwennige coalitie

16 R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 18.

17 Klacht van de gemeente Nieuwpoort aan graaf Gwijde van Dampierre, 1295, ed. R. DEGRYSE, ‘s Graven domein te Nieuwpoort’, p. 110-111.

18 J. DUMOLYN, ‘Les “plaintes” des villes flamandes à la fin du treizième siècle et les discours et pratiques politiques de la commune’, in: *Le moyen âge* (ter perse), 2013, p. 17.

dwong met het stedelijke gemeen, van wiens milities hij militair volledig afhankelijk was. Stedelingen over heel Vlaanderen roken hun kans en bestookten de graaf met klachten en eisen tot participatie in het bestuur van hun stad.¹⁹

Een lectuur van de brief leert dat de Nieuwpoortse stedelingen verschillende ergernissen niet langer konden verdragen. De goede lieden protesteren bij hun graaf dat de pachters van het 'grafelijk domein' "*forage*" innen op bier aan een tarief dat hoger ligt dan bepaald in de keure van 1163. Dit betekent dat de belastingpachters zich althans in 1295 openlijk schuldig zouden hebben gemaakt aan regelrechte afpersing van de belastingplichtigen. Het valt zelfs niet uit te sluiten dat dergelijk misbruiken zich al langer voordeden en dat de poorters slechts nu de moed of de vermetelheid vonden om zich daartegen te verzetten. Naast de interessante vaststelling dat dergelijk machtsmisbruik effectief kon voorkomen valt de schijnbare inertie op van de lokale politieke organen die geacht werden om aan dit misbruik paal en perk te stellen. Is de passiviteit van de lokale schepenen en baljuw te wijten aan louter laksheid, of hebben ze zelf een actief aandeel in de afpersing van de stadsbevolking? Een nauwkeurige lezing van de klachtenbrief leert dat er wel meer aan de hand kon zijn dan louter schuldige nalatigheid. In hun brief beklagen de Nieuwpoortenaren zich erover dat "*a le fie ont este eschevins et tonlier, et a la fie baillu et tonlier ensamble*". Het gebrek aan lokale rechtsbescherming lijkt dus te wijten aan een dubbele pet, namelijk aan het feit dat sommige schepenen en de baljuw zelf optraden als belastingpachter. Een dergelijk cumul was in de Vlaamse steden niet verboden, ondanks de evidente risico's op machtsmisbruik. Gezien alle schepenen vrijgesteld waren van het betalen van belastingen, werd de beurs van de schepenpachter en diens collegae in de schepenbank zelf nooit getroffen door eventuele buitensporige belastingtarieven.²⁰ De baljuw

19 M. BOONE, 'Een verstedelijkte samenleving onder hoogspanning', p. 47 e.v.; J. DUMOLYN, 'Les plaintes', p. 16.

20 "*Et sciendum quod scabini omnes et prescripti duo testes huius opidi (sic) ex tot liberi sunt*" (oprichtingskeure van Nieuwpoort, ed. T. DE HEMPTINNE & A. VERHULST, *De oorkonden der graaven van Vlaanderen*).

werd als lokale vertegenwoordiger van de graaf dan weer geacht om de wet, en dus ook de correcte belastingtarieven in de keure, af te dwingen, waardoor externe controle op de belastinginning een lege doos werd.²¹ Zowel bij cumul vanwege de schepenen als vanwege de baljuw ontstonden er aldus ernstige deontologische belangenconflicten, reden waarom het cumul in Brabantse steden als Leuven en Brussel wel expliciet werd verboden.²²

Het tweede luik van de klacht legt een dieper en fundamenteeler meningsverschil bloot, namelijk de discussie over de opportuniteit van grafelijke verpachting van gronden die geografisch gezien binnen de 'banmijl' van de stad vallen en aldus door de stadgemeenschap als publiek worden aanzien. De Nieuwpoortse gemeenschap protesteert zo met klem tegen de beslissing van de grafelijke ontvanger om de "mote" en de "cange" van hun stad te verpachten. De "mote"²³ betreft een heuvel aan de rand van de stad die de Nieuwpoortenaren samen met een dwangburcht hadden opgeworpen als straf voor de impulsieve moord op de Veurnse kanunniken in 1236. De burcht was al snel in onbruik geraakt en afgebroken, waarna de heuvel werd opgeslorpt door de uitdijende stad en verkaveld voor bebouwing.²⁴ De motte werd door de Nieuwpoortenaren beschouwd als behorend tot de stad, waardoor de stedelingen ervan uitgingen dat ze de grond vrij konden aanschaffen en bebouwen tegen betaling van de gebruikelijke jaarlijkse "cense". De consternatie was dan ook groot toen graaf Gwijde anders tegen de zaak bleek aan te kijken en in 1295 overging tot de rechtstreekse verpachting van de motte aan de meest biedende. De aldaar wonende poorters speelden hun stedelijke ei-

21 Dit zou ook effectief tot misbruik leiden, getuige diverse klachtenbrieven van stedelingen, zoals de klacht van de inwoners van Damme tegen hun baljuw Jan van Steen (1299): H. NOWÉ, 'Plaintes et enquêtes relatives à la gestion des baillis comaux de Flandre aux XIIIe et XIVe siècles', in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, dl. 3, fasc. 1 (1924), p. 78-79.

22 R. VAN UYTVEN, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven*, p. 125-126.

23 "Mote" = "feodale heuvel", K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen (...)*, Brugge, 1930, dl. 10, k. 1135 (Modern AN: motte). Merkwaardig genoeg wordt de motte van Nieuwpoort niet vermeld in De Flou's uitgebreide opsomming van dergelijke toponiemen in Vlaanderen.

24 R. DEGRYSE, 's Graven domein', p. 101.

gendomsrechten kwijt en werden plots overgeleverd aan de huurvoorwaarden die de pachter aan hen oplegde.

Helemaal pijnlijk werd het toen bleek dat de pachter één van hun eigen poorters was. Uit grafelijke rekeningen blijkt dat een Nieuwpoortenaar met de naam Hendrik van Diepen de motte pachtte van 1295 tot 1301 voor 3 pond parisis per jaar. Dit heerschap was daarenboven niet zomaar een poorter, maar behoorde tot de toplaag van de lokale poortersaristocratie. De Nieuwpoortse Van Diepens waren een bijzonder vermogend geslacht, want een andere telg van de familie, Jacob van Diepen, pachtte het hele grafelijke domein in de periode 1299-1302, en dit zonder tussenkomst van enige vennoot.²⁵ De toon van de klachtenbrief verraadt dat Hendrik van Diepen zich met het pachten van de motte de woede van zijn medeburgers op de hals haalde, want diens egoïsme en gebrek aan respect voor het algemeen belang worden in expliciete termen gehekeld: "*uns communs pourfis doet aleir et miex valouer de une singuliere personne*". De pacht, al was het maar voor 3 pond parisis, moet voor Hendrik van Diepen dan ook geresulteerd hebben in sociaal isolement en mogelijks zelfs fysieke onveiligheid.²⁶ Eenzelfde wrok koesterden de Nieuwpoortenaren tegen het besluit van hun graaf om de "*cange*"²⁷, het wisselkantoor van de stad, te verpachten. Aangezien de haven van Nieuwpoort heel wat internationale koopvaardij aantrok en de Nieuwpoortse vissers hun vangst soms rechtstreeks verkochten in Engelse of Franse havens, waren er in de stad vele verschillende munten in omloop. Hierdoor

25 In de grafelijke rekening staat deze naam in verfranse vorm vermeld: "*Henri de Diepe*". Bron: Rekening van het grafelijke domein te Nieuwpoort: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs. 1, 266, zoals geanalyseerd en beschreven door R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 5.

26 Het tarten van de stadsgemeenschap was niet zonder risico. Zestien jaar eerder hadden de Bruggelingen in hun "*Moerlemaye*"-opstand een oud gewoonterechtelijk gebruik van onder het stof gehaald, het "*droit d'arsin*": het recht om de huizen van poorters plat te branden die misdaden hadden gepleegd tegen de stedelijke "*communio*". Over het "*droit d'arsin*" zie ook R. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1954, p. 181.

27 "*cange*": "*banque d'un changeur, bureau de change*", F. GODEFROY, *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, dl. 2, p. 54.

was een bloeiend wisselkantoor ontstaan dat daarnaast ook als “*tafel van lening*” fungeerde. De rekeningen van 1302 tonen aan dat de “*cange*” in deze periode verpacht werd voor maar liefst 35 pond parisis per jaar, waaruit af te leiden valt dat het kantoor als een echte woekerbank fungeerde.²⁸ De blijkbaar stellige overtuiging van de stedelingen dat hun wisselbank tot het stedelijke domein behoorde is evenwel niet evident en staat zelfs op los zand. In de stad Damme, dat eveneens door Filips van de Elzas werd gesticht en daardoor een gelijkaardig regime genoot, werd het wisselkantoor rechtstreeks uitgebaat door de baljuw van de graaf.²⁹ Er zijn verder geen bepalingen bekend in de keure, noch in de oorkonden, die de uitbating van de “*cange*” toewijzen aan de stad. Het enige (en zwakke) argument dat de Nieuwpoortenaren konden aanhalen om hun claim kracht bij te zetten is dat de voorgangers van Gwijde nooit tot private verpachting waren overgegaan.

Zowel het verzet tegen het verpachten van de motte als van het wisselkantoor zijn interessant, aangezien ze illustratief zijn voor een dieper filosofisch conflict tussen stedelingen en graaf. De stadsgemeenschap streefde naar een maximale invulling van haar privileges: binnen de stad waren enkel die belastingen aan de graaf verschuldigd die expliciet in de keure waren omschreven. Tegen deze minimalistische interpretatie stond het streven van de graaf naar een maximale invulling van zijn allodiale rechten. In de grafelijke lezing van de keure was in wezen alles potentieel belastbaar wat niet expliciet was vrijgesteld van belastingen. Dit soort filosofische disputen kon juridisch worden uitgevochten, maar werd even vaak beslecht door de feitelijke omstandigheden van het moment. Ondanks de gunstige tijdgeest bleken de Nieuwpoortenaren aanvankelijk nul op het rekest gekregen te hebben. De verpachting van de motte bleef doorlopen en werd pas in 1302 stopgezet.³⁰ Of dit het resultaat was van volgehouden protest bij de graaf, intimi-

28 R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 58-59.

29 H. NOWÉ, ‘Plaintes et enquêtes’, p. 78.

30 Rekening van het grafelijke domein te Nieuwpoort: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs. 1, 266, zoals geanalyseerd en beschreven door R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 25.

datie van potentiële pachters, dan wel van grafelijke erkentelijkheid voor de militaire bijdrage van de stad aan de opstand is niet geweten. Bij de verpachting van het wisselkantoor was veel meer geld gemoeid, wat wellicht verklaart waarom de graaf daar ook na 1302 aan vast bleef houden. De wrok van de Nieuwpoortenaren tegen deze verpachting bleef evenwel onverminderd voort woekeren. In 1308 nog, meer dan tien jaar na de klacht, kwam het tot een handgemeen waarbij een woedende menigte de toenmalige pachter en zijn knechten in elkaar ranselde.³¹

DE KLACHT ALS KLANKBUIS VAN EEN INTRA-STEDELIJK SOCIAAL CONFLICT?

De sociale en bestuurlijke situatie in de Vlaamse steden op het einde van de 13de eeuw wordt klassiek getypeerd als een machtsworsteling tussen de traditionele oligarchische poortrelite enerzijds en de van de macht verstoken massa ambachtslieden en lagere poorters anderzijds, met de graaf en (later) de Franse koning als intrigerende derde partijen.³² Hierbij werd in de historiografie, onder invloed van Pirenne³³, Van Werveke³⁴ en Prevenier³⁵, traditioneel uitgegaan van een sterke dichotomie

- 31 R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 59, evenwel zonder enige bronvermelding. Wellicht achterhaald uit de optekening van het aantal gevallen van "melée" (vechtpartijen) in de baljuwrekeningen. Uit de naam "Thumas Li Lombart" leidt Degryse af dat de betreffende pachter een Italiaan was. Zulks lijkt evenwel voorbarig, gezien het woord "lombart" of "lumbart" in bronnen van dezelfde periode niet noodzakelijk verwijst naar Italianen, doch eveneens werd gebruikt als synoniem voor geldhandelaars die lenen tegen interest, maar ook als pejoratief adjectief dat aanwijst dat de benoemde persoon gierig en vrekkelig is: F. GODEFROY, *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, dl. 5, p. 24.
- 32 M. BOONE, 'Een verstedelijkte samenleving onder hoogspanning', p. 47.
- 33 "La lutte prend de plus en plus l'apparence d'une guerre de classe entre les riches et les pauvres", hetgeen uiteindelijk slechts zou worden afgewend door onenigheid onder de verschillende werklidencorporaties. H. PIRENNE, *Histoire économique et sociale du moyen-âge*, Parijs, 1969, 2e uitgave, p. 177. Dit conflict zou uitmonden in een "soulèvement du commun": H. PIRENNE, *Les villes et les institutions urbaines*, dl. 1, Parijs, 1939, p. 215.
- 34 "On peut dire en gros qu'avant 1300 le conflit mit aux prises le patriciat d'une part, la classe populaire de l'autre": H. VAN WERVEKE, *Les villes belges. Histoire des institutions économiques et sociales* (Recueils de la Société Jean Bodin, 7), Brussel, 1955, p. 561.
- 35 W. PREVENIER, 'La Bourgeoisie en Flandre au XIIIe siècle' in: *Studia Historica Gandensia*, 1979, p. 408, 415 en 424. Prevenier zou deze stelling later aanzienlijk

tussen gemeen en elite, die werden beschouwd als twee strikt gescheiden en elkaar bekampende partijen. In Preveniers invloedrijke werk *La bourgeoisie en Flandre au XIIIe siècle* nam deze dichotomie welhaast marxistische vormen aan. Prevenier bezag het stedelijke landschap in deze periode als gedomineerd door een “*aristocratie des bourgeois*”, die de stad zowel in economisch, sociaal als juridisch vlak volledig in zijn greep had, ten nadele van “*la classe populaire*”, hetgeen vanaf 1280 zou uitmonden in een regelrechte “*lutte des classes*”.³⁶ In het licht van deze historiografie lijkt het voor de hand liggend om de Nieuwpoortse klacht eveneens toe te schrijven aan een intra-stedelijk sociaal-politiek conflict tussen “*gemeen*” en poortersaristocratie. Verschillende zichtbare argumenten pleiten ook voor deze these. De klachtenbrief insinueert dat het de lokale elite was, in de vorm van de schepenen en de baljuw, die het volk uitpersten met buitensporige belastingtarieven. Daarenboven bleek de pachter van de motte eveneens een lokale plutocraat te zijn. De enige historicus die de klacht tot op heden in een breder onderzoek betrok gaat er dan ook voetstoots van uit dat de klacht een uiting is van een gevoel van onrecht bij het Nieuwpoortse gemeen, dat zich bewust werd van het feit dat de lokale elite het eigenbelang boven het algemene stedelijke belang stelde.³⁷ Hoewel diverse bron-

nuanceren in het licht van nieuwe heuristische ontdekkingen en de daarop volgende evolutie in de historiografie: “*De dichotomie-these van een twee-klassestrijd blijkt niet erg operationeel te zijn*” (W. PREVENIER, ‘Inzicht van kritische tijdgenoten in de sociale facetten der fiscaliteit en in sociaal-politiek onrecht in Vlaanderen (13de-15de eeuw)’, in: G. PEETERS & M. DE MOOR (eds.), *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek voor Jan Craeybeckx en Etienne Scholliers. Fiscaliteit en sociaal-politiek onrecht*, Brussel, 1988, p. 57).

- ³⁶ W. PREVENIER, ‘La Bourgeoisie en Flandre au XIIIe siècle’, p. 408, 415 en 424.
³⁷ W. PREVENIER & J. BAERTEN, ‘Nieuwe inzichten van Duitse mediëvisten over de sociale en politieke spanningen in een aantal laat-middeleeuwse steden (Gent, Keulen, Mainz, Braunschweig en Lübeck)’, in: *Revue belge de philologie et d’histoire*, dl. 60, fasc. 2, 1982, Middeleeuwse, moderne en hedendaagse geschiedenis, p. 343; W. PREVENIER, ‘Inzicht van kritische tijdgenoten’, p. 55; W. PREVENIER, ‘Utilitas communis in the Low Countries (thirteenth-fifteenth centuries): from social mobilisation to legitimisation of power’, in: *De Bono Communi, the Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, ed. E. LECUPPRE-DESJARDIN & A. VAN BRUAENE, *Studies in European Urban History (1100-1800)*, Turnhout, dl. 22, 2011, p. 207; W. BLOCKMANS, ‘Tussen crisis en welvaart; sociale verandering 1300-1500 [Between crisis and prosperity: social change] (in collaboration with W.

nen³⁸ inderdaad getuigen van het bestaan van een sterke bipolaire sociale spanning tussen "*li povres*" en "*li rikes*" in bepaalde Vlaamse steden, lijkt het evenwel voorbarig om deze redenering door te trekken naar al het stedelijke burgerprotest, laat staan naar de klacht van de "*boenes gent de Nuefport*". Verschillende overwegingen pleiten voor voorzichtigheid.

De vaststelling dat een groot deel van het stedelijke oproer en van de bewaarde klachtenbrieven toe te schrijven is aan sociale spanningen, wil daarom niet zeggen dat elke protestbeweging automatisch een sociaal conflict in zich draagt. Klachtenbrieven waren even vaak uitingen van 'politieke' revoltes, waarbij een alliantie van verschillende sociale klassen, waaronder miskende leden van de aristocratie en *homines novi*, zich als "*communitas*" verzetten tegen de regerende machthebbers.³⁹ Er bestond in het burgerverzet aldus een grote variatie, zowel in het concrete voorwerp van de verzuchtingen, als in de concrete motivatie van de klagers. Deze grote diversiteit mag eigenlijk niet verbazen gezien de grote diversiteit binnen het Vlaamse stedelijke landschap zelf.

Een opmerkelijk verschil tussen een grootstad als Gent en een kleinere provinciestad als Nieuwpoort, is de veel kleinere afstand, vrijwel in letterlijk opzicht, tussen de verschillende klassen. Waar men in Gent en Brugge de klassen in afzonderlijke wijken, broederschappen en milities aantrof, leefden de klassen in de provinciesteden veel dichter bij en soms zelfs doorheen elkaar. De

Prevenier a.o.), in D.P. BLOK e.a. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Bussum, 1980, dl. 4, p. 68.

38 Als treffende voorbeelden gelden de klachten van het Gentse gemeen van 1275 en 1297 tegen het misbruik van hun schepenen (ed. L. WARNKOENIG, *Documents inédits relatifs à l'histoire des Trente-neuf de Gand*, Gent, 1832), de klacht van de "Ghemeente" van Damme van 1280 (ed. A. DE SMET, 'De klacht van de "Ghemeente" van Damme in 1280'), en de klachten van het Brugse gemeen van 1280 ten tijde van de "Moerlemaye"-opstand (ed. C. WYFFELS, 'Nieuwe gegevens betreffende een XIIIde eeuwse 'democratische' stedelijke opstand, p. 37-142, document 5). Een marxistische dichotomie blijkt verder expliciet uit de bewoordingen van een ordonnantie van graaf Gwijde van april 1281 naar aanleiding van de Kokerulle-opstand te Ieper (L. WARNKOENIG & A.E. GHELDOLF, *Histoire de la Flandre*, Parijs, 1864, dl. 5, p. 382).

39 J. DUMOLYN, 'Les plaintes', p. 10.

scheppen bezocht er dezelfde kerk als de beenhouwersgezel, liep in dezelfde processie, woonde in dezelfde straat en stond, in crisistijden, schouder aan schouder op dezelfde wal, wat een samenhangigheid (stadsgevoel) met zich meebracht dat klasse-overstijgend kon werken. Dit letterlijk hechter samenleven is daarenboven niet de enige factor die voor een grotere maatschappelijke cohesie kon hebben gezorgd. Het marxistische *leitmotiv* dat de historiografie over deze periode zo lang beheerste steunt voornamelijk op de extrapolatie van onderzoeksgegevens over de beroemde sociale opstanden in de grote industriële productiecentra Ieper, Gent en Dowaaï, stuk voor stuk steden met een kleine handelselite en een grote massa handwerklieden.⁴⁰ Niet elke stad deelde echter dezelfde sociale geografie. Brugge kende een veel gediversifiëerdere economie dan Gent, en daardoor een minder geprononceerd industrieel proletariaat.⁴¹ Ook de sociale geografie in Nieuwpoort verschilde opmerkelijk. De stad kende geen exportgerichte industriële sector, en daardoor geen noemenswaardig industrieel proletariaat, maar wel een grote groep zelfstandige handelaren en vissers. Kon men in die omstandigheden eigenlijk wel spreken van een dichotomie gemeen–elite? Bestond er niet eerder een soort stedelijke ‘middenklasse’? En hoe zat het met het grondbezit? Een belangrijk element in Preveniers these van een “*aristocratie des bourgeois*” is de beslotenheid van deze groep, die hij omschrijft als een “*caste close*”. Deze beslotenheid zou geen gevolg zijn van strikte huwelijksverboden, doch wel van de zeer exclusieve ver-eiste van het bezitten van land binnen de portus, dat door slechts enkele poortersgeslachten werd gemonopoliseerd.⁴² Dit gold zonder meer voor Preveniers voornaamste onderzoeksobject, de

40 Zo ent H. Van Werveke zijn these voornamelijk op de revolutiegolf van 1279-80, waarin opstandige volders en andere handwerkers op straat komen in Ieper, Doornik, Brugge en Dowaaï. Bron van het conflict waren sociaal-politieke spanningen tussen patriciaat en handwerklieden waarin loonkwesties een belangrijke rol spelen: H. VAN WERVEKE, *Les villes belges*, p. 413 e.v.

41 Socio-professioneel was Gent bij uitstek een industriestad, met tot 60 % van de tewerkstelling alleen al in de industriële textielproductie. In het meer op handel gerichte Brugge bedroeg de industriële tewerkstelling slechts 25%. W. PREVENIER, “*Bevolkingscijfers en professionele structuren der bevolking van Gent en Brugge in de 14de eeuw*”, in: *Album Charles Verlinden*, 1975, p. 269 en 303.

42 W. PREVENIER, “*La bourgeoisie*”, p. 412.

poorterij van Gent. Kan het daarom zonder meer worden toegepast op de Nieuwpoortse poorterij?

Een even belangrijke reserve tegen de assumptie van een radicale klassenscheiding in dit conflict is de fundamenteel verschillende aard van de ergernis die in de Nieuwpoortse klacht tot uiting komt wanneer men de klacht vergelijkt met de bekendere voorbeelden van burgerverzet in deze periode. Een krachtig argument voor de marxistische visie van een door klassenstrijd verscheurd stedelijk landschap vormt de bekende klachtenbrief van de "*ghemeente*" van Damme van 1280.⁴³ Deze bron is een interessant referentiepunt voor de Nieuwpoortse casus, gelet op enkele markante overeenkomsten tussen beide steden.⁴⁴ In die brief klinkt de woede door van de "*ghequetste arme lieden*" jegens hun "*rike*" medeburgers. Het Damse gemeen trok van leer tegen het feit dat zij het leeuwendeel van de "*assize*" moeten ophoesten, zonder dat zij enige inspraak noch inzage hadden in de besteding van dat geld door de schepenbank. Zowel naar inhoud als bewoordingen ademt de Damse klacht een sfeer van klassenstrijd uit. De goede lieden van Nieuwpoort daarentegen namen in hun brief niet zozeer het machtsmisbruik van het stadsbestuur op de korrel, maar kantten zich eerder tegen de belastinghonger van de graaf en diens lokale belastingpachters. De in de brief aangeklaagde misbruiken vormen daarenboven duidelijke inbreuken op de door de stad gekoesterde privileges. Het kan dus niet uitgesloten worden dat "*li boene gent communaument*" inderdaad de voltallige Nieuwpoortse "*communitas*" vertegenwoordigden, enkele geïsoleerde profiterende individuen - de cumulerende schepen en baljuw? - niet te na gesproken. Geconfronteerd met een externe vijand schaarde mogelijk de hele stad zich eendrachtig achter de eisen van de klachtenbrief, zonder door diverse klassenmotieven

43 Klacht van de "*ghemeente*" van Damme aan Robrecht van Bethune over de misbruiken van sommige leden van het stadspatriciaat (1280), ed. A. DE SMET, 'De klacht van de "*Ghemeente*" van Damme in 1280'.

44 Beide steden werden "*gesticht*" door Filips van de Elzas, waardoor ze geen pre-constitutionele "*communio*" van gezworen poorters kenden. De steden waren verder gelijkaardig in omvang en vervulden beiden een belangrijke rol als handelshaven en transitmarkt.

te zijn verdeeld. Dit zou van de bron een uniek testament van stedelijke eendracht maken in een tijdperk waarin de bronnen vooral getuigen van tweedracht en nijd binnen de stadsgemeenschap.

Ten einde de klacht accurater te kunnen kaderen binnen de bredere golf van burgerverzet in de Vlaamse steden is het nodig om te onderzoeken hoe breed het protest precies binnen de stad werd gedragen. Lag aan de klacht een intra-stedelijk sociaal conflict ten grondslag, zoals gesuggereerd in de historiografie? Was de klacht daarentegen een zeldzame uitdrukking van het stadsgevoel van de voltallige "*communio*"? Door de socio-economische verschillen tussen de stedelingen onderling is het moeilijk om gewag te maken van een permanente 'politieke gemeenschap' van alle poorters. De belangen, prioriteiten en loyaliteiten lagen per groep elders en kwamen meer dan eens met elkaar in conflict. De vraag dringt zich dus op wie de "*boene gent*" waren die van zich lieten horen in de klachtenbrief. Spraken zij voor de hele stadsgemeenschap, elite inclusief, of vertolkte hun stem slechts de verontwaardiging van het "*gemeen*"? Was de klacht impliciet gericht tegen de inertie van de schepenen, of erger, tegen hun actieve deelname aan het misbruik dat werd aangeklaagd? Wat was concreet de positie van de schepenbank, tot nader order de enige door de graaf erkende politieke actor, in dit verhaal? In een poging een antwoord te formuleren op deze onderzoeksvraag hebben we informatie gegaard uit een vergelijking van de bewoordingen van de klacht met andere bronnen, uit een reconstructie van de economische en politieke machtspositie van de Nieuwpoortse schepenenbank, en uit een prosopografisch overzicht van de gekende schepenen, baljuws en belastingpachters.

DISCOURSANALYSE

In de aanhef van hun klacht richten "*li boene gent de Nuefport*" zich "*communaument*" tot de graaf. Hiermee wordt een schijn van stedelijke eendracht gewekt, die evenwel verderop in de brief wordt doorbroken door de beschuldiging dat 'sommige' schepenen zich bezondigen aan het cumuleren van hun ambt met dat van belastingpachter. Door zich als "*goede lieden*" te presenteren on-

derscheidden de klagende Nieuwpoortenaren zich van de klagers uit Damme en Gent, die zich respectievelijk tot de graaf richtten als “de *ghemeente*”⁴⁵ en “*le coumun*”⁴⁶. De term “*goede lieden*” is veel minder klassebeladen.⁴⁷ Zowel leden van de poortersaristocratie, waaronder zelfs leden van de schepenbank, als zelfstandige leden van de gilden en ambachten en lagere poorters konden onder deze noemer worden verzameld. De woordkeuze in de aanhef pleit dus tegen de assumptie dat de Nieuwpoortse klachtenbrief een klassiek marxistisch conflict tussen gemeen en poortersaristocratie in zich draagt.

Even belangrijk is evenwel wat *niet* in de brief staat, namelijk een expliciete verwijzing naar de schepenbank als mede-auteurs van de brief. Dit stilzwijgen is opmerkelijk, gezien in de overgeleverde grafelijke bronnen gericht aan de stad steevast zowel de “*chier et foiable eskevin*” als de “*communitieit*” worden aangesproken.⁴⁸ Het klassieke gebruik van deze dubbele aanhef door de grafelijke kanselarij kan erop wijzen dat, vanuit grafelijk oogpunt althans, de “*eskevin*” als entiteit te onderscheiden valt van de “*communitieit*”. Inderdaad werd de schepenbank oorspronkelijk opgericht als een orgaan van grafelijke vertegenwoordiging in de stad, niet als een vertegenwoordiging van de stadsgemeenschap zelf. Dat ook stedelingen zelf de zaak zo bekeken blijkt uit twee overgeleverde klachtenbrieven waarin zowel de “*scepenen*” als de “*goede*

45 Klacht van de “*ghemeente*” van Damme van 1280, ed. A. DE SMET, ‘De klacht van de “*Ghemeente*” van Damme in 1280’.

46 Klacht van het Gentse Gemeen van 1297, G. ESPINAS & H. PIRENNE, *Receuil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre*, Brussel, 1909, dl. 2, p. 382.

47 Prevenier over de notie “*bonnes gens*” in: W. PREVENIER, ‘La bourgeoisie’, p. 428: “*Le qualificatif ‘bon’ au XIIIe siècle n’a guère de signification précise (...) son sens est fonction de contexte*”.

48 “*scabinis et communitati villae Noviportus*”: Oorkonde van gravin Margareta van Constantinopel met bevestiging van de tolvrijheden (1274), ed. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre: Quartier de Furnes*, dl. 5: *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, nr. 16, p. 164; “*nostre chier et foiable eskevin et communitieit de nostre vile de Neufport*”: Ordonnantie van graaf Gwijde van Dampierre betreffende de jaarlijkse hernieuwing van het schepenambt (1287), *ibid*, nr. 21, p. 169; “*nos echevins et boenes gens de le vile (de Nuefport)*”: Ordonnantie van graaf Gwijde van Dampierre betreffende het monopolie op het maken van gruuft (1289), *ibid*, nr. 22, p. 170.

lieden" zich gezamenlijk tot de graaf richtten.⁴⁹ In die optiek lijkt het stilzwijgen van de "*chier et foiable eskevin*" in de klacht erop te duiden dat minstens het initiatief voor de klacht uitging van de stadsgemeenschap, zonder dat de schepenbank daarin als instituut werd betrokken. Of dit betekent dat de klacht tegen de zin van de schepenen in werd opgesteld, dan wel met hun stilzwijgende instemming, kan uit een loutere lectuur van de klacht niet worden achterhaald. Om te achterhalen waar de loyaliteit van de schepenklasse, en dus van Preveniers "*aristocratie des bourgeois*", in dit conflict kan hebben gelegen, is vereist dat de onderzoeker een blik werpt op de concrete machtspositie die de schepenen in het Nieuwpoort van eind 13de eeuw bekleedden.

DE 'SCABINI': POLITIEK EN ECONOMISCH BEVOORRECHTE ELITE

Het onderzoek naar de maatschappelijke positie van de Nieuwpoortse schepenen brengt een oligarchische en plutocratische club aan het licht die naar hedendaagse normen kon genieten van ongehoorde politieke en economische privileges. Net zoals het geval was in de meeste Vlaamse steden, lijkt het Nieuwpoortse schepenambt tijdens de eerste eeuw van het bestaan van de stad zeer gesloten te zijn geweest, met schepenen die door de graaf voor het leven werden benoemd.⁵⁰ De schepenbank vormde zo een gesloten kaste die slechts aan de graaf zelf verantwoording verschuldigd was. Aan deze steriele politiek kwam verandering in 1287. In dat jaar bracht graaf Gwijde van Dampierre bij ordonnantie ingrijpende wijzigingen aan in het Nieuwpoortse stadsbestuur. Voortaan zouden de dertien schepenen jaarlijks worden vervangen. De macht om de uitverkoren poorters te kiezen en te benoemen lag, voor alle duidelijkheid, nog steeds exclusief in handen van

49 Damme 1297: "*dit sin de pointe darof dat scepenen ende de mentucht hem beclaeghen als van der Janne van den Stene*", ed. V. GAILLIARD, *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre jusqu'au règne de Robert de Béthune*, p. 20; Aalst 1306: "*scepenen ende de goede lieden vander port van Aelst*", H. NOWÉ, 'Plaintes et enquêtes', p. 78.

50 R. Degryse poneert de stelling dat de schepenen door de graaf voor het leven werden benoemd in zijn werk *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 121, zonder evenwel toe te lichten uit welke bron(nen) hij deze conclusie trekt. Wellicht steunt de historicus op een analogieredenering met de vigerende gewoontes in andere door de graaf opgerichte steden in deze periode.

de graaf: “*par Nous ou par celui ou ceaus ke nous i envoierons*”⁵¹ Het nieuwe bestuurlijke stelsel liet de ruimte om de gesloten club die de oude schepenbank was te transformeren in een nog steeds exclusief en oligarchisch bestuursmodel. Zo werden de dertien schepenen bijgestaan door evenveel “*consules*” of raden, die bestonden uit de oud-schepenen, en was er geen belemmering voor oud-schepenen om het volgende jaar opnieuw een uitvoerend mandaat op te nemen. Opmerkelijk in de aanhef van de betrokken oorkonde is de expliciete vermelding dat de bestuurlijke ingreep er kwam op herhaald verzoek van zowel “*nostre chier et foiable eskevin*” als de “*communitéit de nostre ville*”. Gelet op de vele economische privileges die aan het schepenambt verbonden waren lijkt een actieve rol van de voltallige oude schepenbank in dit lobbywerk evenwel hoogst onlogisch. Wellicht kwam deze politieke omwenteling er als resultaat van het inwilligen van een grafelijke bede door de stad, waarbij de Nieuwpoortenaars politieke pasmunt vroegen en verkregen in ruil voor een eenmalige bijdrage.⁵²

Hoewel de komst van een jaarlijkse ambtstermijn onmiskenbaar aanleiding gaf tot een eerste verbreding van de bestuurlijke klasse, kon het geenszins worden opgevat als een stap in de richting van een ‘democratischer’ stadsbestuur. In andere Vlaamse steden was een jaarlijkse hernieuwing al eerder ingevoerd, al dan niet na

51 Ordonnantie van graaf Gwijde van Dampierre i.v.m. de jaarlijkse hernieuwing van de schepenbank, 1287, ed. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre: Quartier de Furnes*, dl. 5: *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, doc. nr. 21, p. 169.

52 In de ordonnantie laat de graaf niet na te vermelden dat de ingreep wordt toegestaan als beloning voor de gemeenschap (“*Nous rewardei le commun proufit*”), aan wiens smeekbede de graaf tegemoet kwam (“*a leur prière descendant*”). In hetzelfde jaar als deze oorkonde leende de stad Nieuwpoort aan de graaf een som geld voor de bouw van een brug over de IJzer waarvan de graaf de tolontvangsten zou opstrijken. De betreffende oorkonde is bewaard, doch niet uitgegeven: BRUGGE, *Rijksarchief, Oud archief Nieuwpoort*, inventaris L. van Werveke, nr.209 (charter nr. 9). Beide bronnen worden door Degryse in aparte hoofdstukken besproken, maar merkwaardig genoeg niet met elkaar in verband gebracht. Op te merken valt nog dat de graaf zelf al evenzeer een objectief belang had bij het introduceren van het annualiteitsprincipe: het perkte de almacht in van de (te) machtige poortersgeslachten terwijl de jaarlijkse herverkiezing de graaf in de gelegenheid stelde om elk jaar zijn macht te laten gelden, zie L. VANDERKINDERE, ‘La politique communale de Philippe d’Alsace et ses conséquences’, in: *Choix d’études*, p. 338.

oproer of als compensatie voor een bede, zonder dat dit evenwel geleid had tot een opmerkelijke democratisering van de politieke klasse.⁵³ Hoewel er plaatsen op de schepenbank beschikbaar werden voor nieuwkomers, bleef de toegang tot het ambt zelf meestal wettelijk beperkt tot de elitaire bovenlaag van de poortersklasse. De toetredingsvoorwaarden konden groteske vormen aannemen, alsof ze waren geschreven op het lijf van de aristocratische elite. Zo was in Brugge bepaald dat een poorter slechts kon kandideren voor het schepenambt indien hij langer dan een jaar géén handenarbeid had verricht, en werd terloops ook vereist dat hij lid was van de exclusieve Hanze van Londen.⁵⁴

Van een dergelijke plutocratische machtsmonopolisering zijn geen sporen terug te vinden in de Nieuwpoortse keuren en ordonnanties. De formele afwezigheid van selectiecriteria in Nieuwpoort wil evenwel niet zeggen dat het er aldaar democratischer aan toeging. Uiteraard konden enkel “*notabele poorters*”⁵⁵ met de waardigheid van het ambt worden bekleed. Hierbij kon de vereiste van een zekere mate van grondbezit binnen de stadsmuren dermate evident lijken dat men het overbodig vond om dit op (duur) perkament te akteren. Grondbezit was in vele Vlaamse steden de essentie van het poorterschap en aldus een *conditio sine qua non* voor politieke participatie. De mate waarin het grondbezit verdeeld was over de poorters, dan wel gemonopoliseerd door enkele poortersgeslachten, bepaalt dan ook in grote mate de relatieve openheid of beslotenheid van de politieke klasse. Net op dit punt neemt Nieuwpoort een unieke positie in. Waar rijke poor-

53 Zo wijst de historicus Merlevede erop dat de jaarlijkse hernieuwing van de leperse schepenbank vanaf 1210 niet meer dan een “*symbolische daad*” kan worden genoemd. De macht bleef in de praktijk volledig rusten bij de patriciërs, “*die zowel op economisch, politiek als sociaal vlak over een praktisch totalitaire macht beschikten*” (J MERLEVEDE, *De leperse Stadsfinanciën (1280-1330)*, p. 38).

54 Het stedelijke charter van 1241 voorzag dat het schepenambt uitgesloten was “voor dieven, valsemunters en al de ambachtslui die zich niet gedurende een jaar hebben onthouden van handenarbeid en die geen lid zijn van de Hanze van Londen” (I.F. VERBRUGGEN & R. FALTER, 1302, *Opstand in Vlaanderen*, Tielt, 2002, p.37).

55 ‘Costumen ende usantie der stede *Coutumes* van Nieuwpoort’, in: L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, p. 6. Deze passage is pas opgetekend in 1615, maar met de vermelding dat ze “sinds oude tijde geuseerd werd”.

tersgeslachten in Gent, Brugge en Ieper geleidelijk aan vrijwel alle stadsgrond hadden opgekocht in volle eigendom en zo een “gesloten kaste”⁵⁶ van grondbezittende patriciërs hadden gevormd, was zulks in Nieuwpoort tot ver in de 13de eeuw ondenkbaar. De bestaansreden van die unieke positie gaat terug tot het prille begin van de stad. Bij de stichting van zijn *Portus Novus* in 1163 had Filips van de Elzas geopteerd voor een “democratisch”⁵⁷ verkavelingssysteem. Elke kolonist kon beschikken over een gelijk eenheidsperceel, tegen een vaste en bescheiden vergoeding ten gunste van de grafelijke schatkist.⁵⁸ Daarmee sloeg Filips drie vliegen in één klap: de nieuwe stad werd aantrekkelijk voor kolonisten, er werd vermeden dat de grond van elke cijns kon worden bevrijd en tegelijk verhinderd dat er zich een eigenzinnige grondbezittende patriciërklasse zou ontwikkelen.⁵⁹ Dit systeem van opgelegde gelijkheid werd verlaten in 1274. Vanaf toen werd de onderlinge verkoop van grond door de poorters erkend en werd de hoofdelijke stalpenning afgeschaft.⁶⁰ Toch blijkt de egaliserende invloed van het oorspronkelijke verkavelingssysteem nog decennia lang te hebben doorgewerkt. Uit een bewaard kadaster uit 1314, het “*Boec van Hofstedelande*”⁶¹, blijkt dat amper 52% van de kavels werden

56 W. PREVENIER, ‘*La bourgeoisie*’, p. 412.

57 W. PREVENIER, ‘Inzicht van kritische tijdgenoten’, p. 54.

58 Tegen de hoger besproken jaarlijkse hoofdelijke “stalpenning” van vier denieren per poorter.

59 Volgens Pirenne zou Filips van de Elzas de stad op deze wijze stevig in het grafelijke domein hebben willen houden, ten einde te verhinderen dat zijn nieuwe stad even vrij en zelfstandig zou ontwikkelen als de oudere, meer weerbarstige steden: “*Il ne pouvait tolérer que ses villes s’érigeassent en villes libres, c’est-à-dire en républiques municipales, et aucun prince de son temps ne l’aurait toléré*” (H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, dl. 1, 5e uitgave, 1929, p. 206). Vanderkindere wijst erop dat het intomen van communaal-republikeinse aspiraties sowieso de centrale ambitie was in de politiek van Filips van de Elzas, hetgeen hij beschouwt als de “*raison d’être de ses grandes chartes*”. In deze optiek is het strakke grondbeleid in Nieuwpoort slechts een uiting van Filips’ algemene houding van “*méfiance*” en “*hostilité*” ten opzichte van de Vlaamse steden (L. VANDERKINDERE, ‘*La politique communale de Philippe d’Alsace et ses conséquences*’, p. 314). Zie ook H. VAN WERVEKE, ‘De economische politiek van Filips van de Elzas’, p. 11.

60 Oorkonde van gravin Margareta van Constantinopel, mei 1275; ed. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *des pays et comté de Flandre: Quartier de Furnes*, dl. 5: *Coutumes de la ville et du port de Nieupoort*, doc. nr. 16, p. 164.

61 In dit boek, opgemaakt door de pachter van de grafelijke tol Pieter van de Leene, wordt een oplijsting gemaakt van de gronden waar de grafelijke grondcijns op drukte, met per perceel vermelding van de grootte van het perceel, de belastbare

verhuurd.⁶² Deze opvallende cijfers nopen tot de vaststelling dat er een naar de normen van de tijd relatief grote socio-economische homogeniteit bestond binnen de Nieuwpoortse samenleving, waardoor Preveniers these van een “*aristocratie des bourgeois*” als “*caste close*” voor deze stad op de schop kan. Althans wat de potentiële vereiste van een zekere mate van grondbezit betreft bleek een relatief groot aandeel van de poorters er “*schepenbankfähig*” te zijn.⁶³ Neem daarbij het vrij hoge aantal politieke mandaten (28, bestaande uit 13 zitjes in de schepenbank, 13 zetels in de raad en 2 posten als burgemeester, allen in jaarlijkse rotatie) voor een relatief kleine⁶⁴ stad als Nieuwpoort, en men verkrijgt een graad van politieke participatie die minstens de hogere middenklasse mee in het bad trok.⁶⁵ In het Nieuwpoort van de late 13de eeuw ontbrak dus simpelweg de demografische en economische basis om een gesloten niet-werkende patriciërskaste te creëren die groot genoeg zou zijn om de politieke macht te monopoliseren.

Hoewel de Nieuwpoortse schepenen anno 1295 niet langer een monolithische “*caste close*” vormden, bleven ze in elk geval wel nog een “*caste privilégiée*”. Eén van de weinige diachrone zekerheden in de politiek is dat altruïsme en gemeenschapszin zelden de

waarde en de identiteit van de belastingplichtige. *Boec van den hofstedenlande van der Nieuwerpoort*”, ed. P.A. de BEAUCOURT de NOORTVELDE, *Nieuport, Documents historiques*, dl. 2 (enig verschenen deel), Oostende, 1904, p. 111-166.

62 B. DE MEYER & W. PREVENIER, ‘De bevolking van Nieuwpoort in de 14de en 15de eeuw’, in: *Studia Historica Gandensia*, nr. 200, Gent, 1977, p. 249-251.

63 Degryse maakte een verdere indeling van de grondbezittende klasse in drie groepen: 1) 38,5 % (330) bezaten tussen ¼ roede en 12 roeden, 2) 26,5 % (230) tussen 12 en 24 roeden, en 3) 35 % (300) meer dan 24 roeden: R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis*, p. 40.

64 1655 ‘gezinnen’: B. DE MEYER & W. PREVENIER, ‘De bevolking van Nieuwpoort’, p. 252.

65 Degryse identificeerde vier bezitters die samen 17 gemeten grond hadden en die men naar Nieuwpoortse normen kan omschrijven als ‘plutocraten’. Daarnaast was er nog een groep van 27 lieden die minstens 100 roeden bezaten en die men kan omschrijven als behorend tot de hogere middenklasse, aangezien het gros van deze groep niet van huurinkomsten alleen konden overleven en daarnaast ambachten vervulde. Tot deze groep behoorden onder meer “*scipwerkers*”, “*houtbrekers*” en “*weivers*”. Degryse besluit hieruit dat de sociale standing van de Nieuwpoortse ingezetenen niet louter afhing van het bezit van één of meerder huizen, maar ook van het uitgeoefende ambachtelijke bedrijf en de daaraan verbonden inkomsten. R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 40.

enige drijfveren vormen van politici. Naast de gewoonlijke vergoedingen voor gebeurlijke onkosten konden de Nieuwpoortse schepenen dan ook rekenen op drie bijzonder lucratieve economische voorrechten en een leuk spiritueel toemaatje. Meest in het oog springend is ongetwijfeld de vrijstelling van belasting⁶⁶, een naar huidige normen ongehoord privilege. Behalve op fiscaal vlak hadden de schepenen ook op economisch vlak meer dan een voetje voor. Zo hadden de schepenen het voorrecht om elk schip dat in de haven aanmeerde als eerste te betreden en een "*pars scabinorum*"⁶⁷ van de lading op te eisen. Het bemachtigen van een zitje in de schepenenbank werd allengs interessanter toen graaf Gwijde van Dampierre zijn "*chier et foyable eschievin*" in 1289 bedacht met het monopolie op het maken van "*gruut*".⁶⁸ Gruut was een onmisbaar ingrediënt voor het maken van bier, dat op zich ook al een onmisbaar dagelijks consumptiegoed was, gelet op de slechte waterkwaliteit in die dagen. Het gruut-monopolie was bij uitstek ondemocratisch, want het leidde tot hogere marktprijzen voor de bier consumerende 'kleine man', die hierdoor zwaarder getroffen werd dan de wijn drinkende bovenklasse. Zelfs na het verlaten van het ondermaanse bleef een voorkeursbehandeling de schepenen ten

66 Afsluitend in de Keure worden de schepen en twee getuigen vrijgesteld van de vele belastingen die in het document worden opgesomd: "Et sciendum quod scabini omnes et prescripti duo testes huius opidi (sic) ex toto liberi sunt", (oprichtingskeure van Nieuwpoort, ed. T. DE HEMPTINNE & A. VERHULST, *De oorkonden der graven van Vlaanderen*). Of dit een totale vrijstelling betekent van alle belastingen, zowel de directe belastingen van vier denieren als de afforage, valt uit de keure niet op te maken. Zelfs een minimale lezing, waarbij de schepenen en hun getuigen enkel van de indirecte belastingen waren vrijgesteld, betekende al een kostbaar fiscaal voorrecht dat door de schepenen angstvallig zou worden gekoesterd en door de burgers beneden.

67 Art. 19 oprichtingskeure van Nieuwpoort, ed. T. DE HEMPTINNE & A. VERHULST, *De oorkonden der graven van Vlaanderen*. Dit voorrecht ging zover dat de schepenen hun geprivilegieerde aandeel konden opeisen zonder zelf aanwezig te zijn, want het uitsturen van twee *testes* volstond, hetgeen een bron van ergernis moet hebben gevormd voor zowel de vreemde kooplui als voor de andere poorters van de stad.

68 In de betreffende oorkonde vermeldt de graaf dat, hoewel tot dan elkeen vrij was geweest om gruut aan te maken zonder enige last daarop, voortaan "*nus en le dite vile ne puist faire grute ne faire faire, fors ke li eschievin*", ed. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre: Quartier de Furnes*, dl. 5: *Coutumes de la ville et du port de Nieuport, doc. nr. 22*, p. 170. De bewoording van de oorkonde leert dat de graven van Vlaanderen, in tegenstelling tot in Brugge en andere steden, tot dan toe hun "gruterecht" niet hadden verpacht doch daarentegen de productie van gruut in de stad vrij hadden gelaten.

deel vallen. In 1292 had de schepenbank zich verzekerd van zielenheil op kosten van de stadskas, door te bepalen dat de gemeenschap jaarlijks en *ad perpetuam* een rente van 19 pond parisis diende te betalen voor het houden van missen voor het zielenheil van alle overleden en in de toekomst te overlijden schepenen.⁶⁹ Voorwaar vooruitziend, want in de laatmiddeleeuwse spirituele context van 'optelvroomheid' betekende het opdragen van gebeden en missen door de levenden voor een overledene een essentieel instrument om diens verblijf in het vagevuur te bekorten.

Kan men uit deze bevoorrechte positie conclusies trekken ten aanzien van de rol die de schepenen in de klacht van de "*boene gent*" kunnen hebben gespeeld? De buitenissige fiscale en economische voorrechten van de schepenen konden op geen enkele manier verantwoord worden vanuit het algemene stedelijke belang en lijken daarom een bewuste zet van de graaf om de lokale elite aan zich te binden en zo een volgzaam en graafgezind bestuur te installeren. De schepenen dankten inderdaad zowel hun privileges als hun macht zelf aan het feit dat de graaf hen "*chier et foiable*" genoeg had bevonden om toe te treden tot de schepenbank. Deze volkomen politieke afhankelijkheid pleit voor de these dat de loyaliteit van de schepenen jegens de graaf in dit conflict zwaarder doorwoog dan hun stadsgevoel, wat hun afwezigheid in de klachtenbrief kan verklaren. Wiens brood men eet, diens woord men spreekt.

De tijden waren evenwel veranderd. De jaarlijkse hernieuwing van de schepenbank in 1287 zorgde voor een eerste, zij het wellicht bescheiden, verruiming van de bestuurlijke klasse. Jaarlijks kwamen enkele nieuwe grondbezittende poortersgeslachten binnen het bereik van de macht. Het "*boec van hofstedelande*" insinueert daarenboven dat nogal wat poorters van een felbegeerd zitje op de bank konden dromen. Deze nieuwe lichtung schepenen kon zich de frustraties over de economische privileges en de machtsmonopolisering van de schepenbank goed inbeelden, aangezien zij deze frustraties tot voor kort zelf had-

69 Ed. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre: Quartier de Furnes*", dl. 5: *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, doc. 24, p. 172.

den gedeeld. Toen de “*boene gent de Nuefport*” in 1295 hun pen ter hand namen, verkeerde hun schepenbank derhalve in een transitie. Nieuw bloed was toegestroomd, de oude privileges lagen onder vuur.⁷⁰ In tegenstelling tot vroeger tijden, toen de schepenbank een monolithisch blok vormde van door de graaf gepaaide enkelingen, is de assumptie van een unaniem (prografelijk) standpunt in dit conflict daarom niet langer evident. Misschien gingen vele van de (nieuwe) raadsleden en schepenen volmondig akkoord met de klacht van de goede lieden, terwijl anderen uit machtsbehoud of loyaliteit partij kozen voor de graaf. Tweedracht binnen de schepenbank kan dan ook niet worden uitgesloten en lijkt zelfs plausibel, wat eveneens zou kunnen verklaren waarom de schepenbank als instelling geen officiële partij was in het burgerprotest. Met een twistende schepenbank zou Nieuwpoort overigens geen unicum zijn. Zo bracht prosopografisch onderzoek aan het licht dat althans de tweede fase van de Brugse Moerlemaye-revolte niet werd geleid vanuit het gemeen, maar aangestuurd door enkele van de meest gerespecteerde mensen van het stadspatriciaat, waaronder zelfs zes leden van de schepenbank.⁷¹ Recenter onderzoek toonde aan dat aan die tweedracht binnen de Brugse schepenbank geen intra-stedelijk sociaal conflict ten grondslag lag, maar wel conflicterende visies over het economische beleid van de graaf.⁷² De parallel met

70 De contestatie van de oude privileges van de schepenen blijkt onder meer uit de afschaffing van het oude “*pars scabinorum*” in 1325, nota bene door een besluit van de schepenbank zelf: schepenbrief van 28 februari 1325, bewaard als rugnota op een bewaard dubbel van een charter inzake tolvrijdom: BRUGGE, *Rijksarchief*, Oud Archief Nieuwpoort, nr. 403 (tekst integraal weergegeven in R. DEGRYSE, ‘De maritieme aspecten van de keure van Nieuwpoort’, in: *Mededelingen van de Marine Academie*, boek 20, Antwerpen, 1968, p. 82).

71 C. WYFFELS, ‘Nieuwe gegevens betreffende een XIIIde eeuwse ‘democratische’ stedelijke opstand’, p. 37-142.

72 De rebellerende schepenen bleken die leden van de Hanze van Londen te zijn die het hardst getroffen waren door de economische oorlog met Engeland in de jaren 1270-1274, die te wijten was aan de grafelijke politiek. De pro-grafelijke schepenen, die de schepenbank ten tijde van de Moerlemaye domineerden, hadden daarentegen hun handelsactiviteiten succesvol gediversifieerd, waardoor zij minder hard getroffen werden. Historica Bardoel besluit dat “*the traditional interpretation that the Bruges uprising was part of the general uprising of urban workers across the county of Flanders, as posited by Henri Pirenne and by Hans Van Werveke, must be modified.*” (A. BARDOEL, ‘The Urban Uprising at Bruges, 1280-1281’, p. 788).

Nieuwpoort lijkt opmerkelijk: sommige schepenen kunnen zich hebben geërgerd aan de belastingpolitiek van de graaf, terwijl anderen hun graantje probeerden mee te pikken.

Eventuele verdeeldheid binnen de schepenbank is onlosmakelijk verbonden met de omvang van de cumul die de Nieuwpoortse burgers in hun klacht aan de kaak stellen. Betrof dit slechts een geïsoleerde onverlaat, of was cumul een gangbare praktijk die de hele schepenbank compromitteerde? Welke was de positie van de verguisde plutocraat Hendrik van Diepen, die de motte pachtte, binnen het establishment van de stad? Om de rol van de lokale poortersaristocratie in het Nieuwpoortse burgerverzet accuraat in te schatten moet aldus in kaart gebracht worden wie de cumulerende schepenen of baljuw waren die hun medeburgers afpersten.

PROSOPOGRAFISCH ONDERZOEK

De vraag wie de corrupte schepenen en baljuw waren wordt bemoeilijkt door de discretie en de wolligheid die de Nieuwpoortenaars in hun klacht aan de dag legden. In sommige bewaarde klachtenbrieven worden corrupte schepenen of baljuws bij naam genoemd en beschuldigd.⁷³ De “*boene gent*” daarentegen beperkten zich tot een algemene klacht over het fenomeen van de cumul in hun stad, gekoppeld aan een beleefde en vrome roep om gerechtigheid. Om de identiteit van de beschuldigten te achterhalen is derhalve vindingrijkheid aan de orde. In de grafelijke rekeningen⁷⁴ van de periode zijn de namen van de belastingpachters terug te vinden alsook van de pachters van de “*mote*” en de “*cange*”. De overgeleverde baljuwsrekeningen ge-

73 Zo sluit de klacht van de Brugse meentucht van 1280 af met een lijst van namen die beschuldigd worden door het geheel van de meentucht (C. WYFFELS, ‘Nieuwe gegevens betreffende een XIIIde eeuwse ‘democratische’ stedelijke opstand’, p. 107).

74 Rekening van het grafelijke domein te Nieuwpoort: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, *Compte de la recette des gros de Flandre*, afdeling “baillies de Furnes”, nrs. 1, 266-274, zoals geanalyseerd in: R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 25.

ven slechts de identiteit van de hoogbaljuws te Veurne⁷⁵, gezien zij als enigen rekenschap aflegden aan de grafelijke kanselarij. Nog erger is het gesteld met de identiteit van de schepenen. De plundering van Nieuwpoort in 1383 resulteerde in de vernieling van de stadsrekeningen, oorkonden en willige rechtspraak die de namen van de schepenen zouden kunnen onthullen. Het enige houvast is een afschrift van een oorkonde van 20 juni 1296, vervat in het cartularium van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, waarin de namen van de twee “*seniores porti magistris*” en van een aantal “*consules*” en “*scabini*” worden opgesomd.⁷⁶ De kruising van die gegevens leverde helaas niet het verhoopte resultaat op: geen van de aangetroffen namen komt overeen met de gekende belastingpachters.⁷⁷ Er is weliswaar een zekere familiale overeenkomst te vermoeden tussen “Jehan li Noir”, hoofdbaljuw van Veurne in de periode 1289-1292 en een zekere “Pols li Noir”, die samen met een zekere “Chrestiens dou Monde” het grafelijke domein van Nieuwpoort pachtte in de jaren 1290-1293, maar daar houdt het op. Al evenmin bleek de verguisde Nieuwpoortenaar Hendrik van Diepen, pachter van de “*mote*”, in het jaar 1296 schepen, burgemeester of raadslid te zijn. Het in de brief aangeklaagde machtsmisbruik kon aldus niet objectief worden geverifieerd. Wat daarentegen wel af te leiden valt uit het prosopografisch onderzoek is dat het aangeklaagde misbruik zeker niet endemisch of symptomatisch was. De beslissing om te kandideren op een aanbesteding voor het pachten van grafelijk domein was ten andere een persoonlijke beslissing die niet het voorwerp vormde van enige deliberatie in de schepenbank. Evenmin had de schepen-

75 Lijst weergegeven in: R. DEGRYSE, *De vroege geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 123, gebaseerd op de analyse van die baljuwrekeningen in: H. NOWE, *Les baillis comtaux de Flandre: des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1929, p. 387-390.

76 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oud Archief Nieuwpoort, inv. L. Van Werveke, nr. 3138, cartularium en handboek van de kerk, f. 41. Deze bron werd ontdekt door R. Degryse, doch niet uitgegeven. Een persoonlijke transcriptie leverde de volgende informatie op: “(...) *virii Robertus Vardeboud, Johannes Camerlijnck, senioros ponti magistris, Lambertus Sijs, Johannes Stasijn, Jacobus Zijgher Lieven, Johannes fillius Willis Desto, Johannes Wimmotus Striemele, Johannes Boecmaker, Baldewinus Henryc, Baldewinus de Wevelandere, Johannes Tosijn, Aegidius Coppin, Nicolaus Rijcolin, tam scabini quam consulos una cum pluribus de comitate villa Nouiportus dicta morine (...)*”.

77 Zie bijlage “prosopografisch overzicht”.

bank een vinger in de pap bij de toekenning van de verpachting. Indien in 1295 een schepen of baljuw zich effectief zou hebben verlaagd tot het misbruiken van zijn macht als belastingpachter, dan betrof dit het werk van enkelingen, waarmee de schepenbank noch het ruimere politieke establishment (burgemeesters, schepenen en raden) als instituut werden gecompromitteerd. De prosopografische oefening, hoe fragmentair deze door bronnenlacunes ook werd uitgevoerd, zet daardoor de these kracht bij dat in de Nieuwpoortse klacht geen intra-stedelijk sociaal conflict schuilt, laat staan een marxistische klassenstrijd.

CONCLUSIE

Het onderzoek naar de klachtenbrief van de Nieuwpoortse "*boe-gent*" bracht een stad aan het licht die kreunde onder de fiscale druk van de graaf en de geldhonger van diens belastingpachters. In privileges en beurzen gekrenkt besloten "*ceus de Nuefport*" om hun ergernis te ventileren in een collectief schrijven aan de graaf. Hiermee stonden de Nieuwpoortse burgers niet alleen. In de herfst van zijn leven mocht Gwijde van Dampierre een stroom aan klachtenbrieven van misnoegd stadsvolk ontvangen. Aan veel van die klachten lagen binnenstedelijke politieke grieven ten grondslag. In een echo van de latere Amerikaanse revolutionair James Otis scandeerde het Damse, Gentse en Brugse volk "*no taxation without representation*"⁷⁸, en eiste het inspraak in het bestuur van hun steden. Sociaal onrecht, armoede en uitbuiting waren een andere bron van ergernis die het gemeen tot

78 In zijn politieke pamflet *The rights of the British Colonies Asserted and Proved* (1764) werkte de Amerikaanse revolutionair James Otis (1725-1783) de stelling uit dat "*Taxation without representation is tyranny*" en plantte zo het intellectuele zaad van de Amerikaanse revolutie (J. OTIS, 'The Rights of the British Colonies Asserted and Proved', 1764, in: J.P. GREENE, ed., *Colonies to Nation 1763-1789: A Documentary History of the American Revolution*, New York, 1975, p. 28-33). De historische parallel met artikel 10 van de klacht van de Damse ghemeente van 1280 is opmerkelijk: "(...) so begheren wie also menighen man te hebbene van der ghemeente als scepenen hebben van haren rade, ende omdat ju wel kenlic es dat wies meest ghelden ende wie noit wisten war al tgoet ghevaren es." (ed. A. DE SMET, 'De klacht van de "Ghemeente" van Damme in 1280').

wanhoop en protest dreef.⁷⁹ Het Vlaamse stadsvolk morde, en het morde luid. De Nieuwpoortse klacht kadert binnen deze bredere emancipatorische beweging, in die zin dat het als bron getuigt van collectieve bewustvorming, collectieve besluitvorming en collectieve actie.

Toch valt de bron nadrukkelijk te onderscheiden van de overige (bewaarde) klachtenbrieven. Met hun klacht zetten de Nieuwpoortse poorters gezamenlijk de hakken in het zand om hun stadsgemeenschap en hun gekoesterde privileges te beschermen tegen grafelijke inbreuken, zonder daarbij expliciet te pleiten voor een democratische, laat staan een sociale, revolutie in het bestuur van hun stad. De haat tegen "die rike", zo hevig voelbaar in de brieven van het Damse en Gentse gemeen, lijkt niet de eerste bekommernis te zijn geweest van "ceux de Nuefport". In een stedelijk landschap dat klassieke historio-grafen omschrijven als rijp voor een "lutte des classes"⁸⁰ bleek de situatie binnen de *Novus Portus* minder zwart-wit te zijn. Anders dan in de grote industriesteden van het graafschap werd het grondbezit er niet gemonopoliseerd door enkele oude poortersgeslachten en had de hogere middenklasse er zelfs toegang tot de schepenbank. De bewoordingen van de klacht insinueren weliswaar dat de schepenbank geen mede-initiatiefnemer was, maar sluiten evenmin uit dat vele schepenen met het verzet sympathiseerden. Hoewel nog steeds geprivilegieerd, vormde de schepenbank niet langer het gesloten pro-grafelijke bolwerk van weleer. Prosopografisch onderzoek toonde tenslotte aan dat de door de burgers aangeklaagde cumul van ambten eerder uitzonderlijk moet zijn geweest en geenszins de ganse bestuurlijke klasse *an sich* compromitteerde. De rol van de Nieuwpoortse schepenen lijkt dus ambigu, te wijten aan een verdeelde hou-

79 Als voorbeeld van een in essentie sociaal conflict tussen gemeen en elite kan de leperse Kokerulle-opstand van 1280 gelden: louter door het gemeen geleid, terwijl eisen van een rechtvaardige verloning centraal stonden: G. DOUDELEZ, *La révolution communale de 1280 à Ypres*, p. 58-78.

80 W. PREVENIER, 'La Bourgeoisie', p. 408, 415 en 424; H. PIRENNE, *Histoire économique et sociale du moyen-âge*, p. 177 evenals *Les villes et les institutions urbaines*, dl. 1, p. 215.

ding. Bepaalde schepenen (wellicht deze die de bijbaan als belastingpachter ambieerden) zouden zich om begrijpelijke redenen hebben onthouden van steun aan de klacht, terwijl andere zich om diverse redenen (stadsgevoel en de bescherming van de stedelijke privileges) zich bij "*li boene gent communaument*" kunnen hebben aangesloten.

De afwezigheid van intra-stedelijke sociale en democratische grieven enerzijds, en van de schepenenbank als politieke actor anderzijds, maakt van de Nieuwpoortse klacht een interessant studie-object. Als bron getuigt zij van de klasse-overstijgende werking van het "*stadsgevoel*" wanneer een stadsgemeenschap zich in haar rechten en privileges gekrenkt voelt door een externe actor.⁸¹ Met hun klacht vormden "*li boene gent de Nuefport*" zo een politieke beweging die de klassieke tweedeling van de stedelijke bevolking in gemeen en poortersaristocratie ver achter zich laat. De kleinere schaal van de stad en de relatief grote socio-economische homogeniteit binnen haar muren zijn daar niet vreemd aan.⁸² De Nieuwpoortse burgers waren niet de enigen die eendrachtig be-toogden dat "*uns communs pourfis doet aleir et miex valouer de une singuliere personne*". Ook in Brugge verenigden stedelingen zich onder de banier van het algemene stedelijk belang, zonder daarbij in maatschappelijk hokjesdenken te vervallen. Om hun grieven collectief aan de graaf kenbaar te maken vormden Bruggelingen in 1280 een "*meentucht*"⁸³, een vorm van "*Bürgeropposition*" waarin een coalitie van verschillende sociale klassen zich schaarde ach-

81 Dit 'sluiten van de rangen' in het zicht van een externe vijand zou zich in de jaren volgend op de Nieuwpoortse klacht nog manifesteren, met name in Aalst en Damme, waar zowel de schepenen als de stadsgemeenschap zich gezamenlijk keerden tegen machtsmisbruik van de baljuw: H. NOWÉ, 'Les plaintes', p 78 en 91.

82 Het belang van socio-economische ongelijkheid als voorwaarde voor interne klas-senstrijd en de geringere aanwezigheid daarvan in kleinere steden werd ook al door Pirenne scherpggesteld: "*Seules les petites villes ou le patriciat n'a pu se développer et ou les contrastes sociaux étant peu marqués, les haines de classe n'ont pu faire leur oeuvre.*" H. PIRENNE, *Les villes et les institutions urbaines*, dl. 1, p. 232.

83 "*Groep van burgers, zowel ambachtslui als poorters, die verenigd was rond een gemeenschappelijke eisenbundel*", definitie in T.A. BOOGAERT, 'Reflections on the Moerlemaye', p. 1147.

ter een gezamenlijke politieke eisenbundel.⁸⁴ De Nieuwpoortse klacht van 1295 vormt zo een interessant getuigenis dat deze gezamenlijke en klasse-overschrijdende manifestaties van het algemene stedelijke belang zich ook in de kleinere provinciesteden van Vlaanderen doorzetten.

84 J. DUMOLYN & J. HAEMERS, *Reclaiming the common sphere of the city: the revival of the Bruges commune in the late thirteenth century*, pre-editoriale versie raadpleegbaar op http://lamop.univ-parisi.fr/IMG/pdf/dumolyn__Haemers.pdf (laatst geraadpleegd op 19/08/13), p. 19.

BIJLAGE: PROSOPOGRAFISCH OVERZICHT

1. *Burgemeester*¹

- Voor 1293: Petrus Dictus Tollenaere: schepen die luidens zijn naam mogelijk als grafelijk tollenaar was opgetreden.

2. *Pachter van de “Mote”*²

- 1295-1301: Henri de Dieppe (Hendrik van Diepen)

3. *Pachter van het “Grafelijke domein”*³

- 1293: Pols Li Noir & Chrestiens dou Monde
- 1293-1296: Bauduin Reyfin & Henri de la Court
- 1296-1299: Erembous
- 1299-1302: Jaquemon de Diepe (Jacob(us) van Diepen)

4. *Pachter van de “Cange”*⁴

- 1302: Jehan van Usene

5. *Baljuws te Nieuwpoort*⁵

- 1302: Jehan des Dunes
- 1304-1305: Justaes de la Spriete

1 Zoals vermeld in de oorkonde betreffende de stichting van een kapelanie ter nagedachtenis van de overleden burgemeester: ed. L. GILLIODTS-VAN SEVERËN, *Coutumes des pays et comté de Flandre: Quartier de Furnes, 5: Coutumes de la ville et du port de Nieuport, doc., 24, p. 172.*

2 Rekening van het grafelijke domein te Nieuwpoort BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs. 1, 266, *Compte de la recette des gros de Flandre*, afdeling “baillies de Furnes, zoals geanalyseerd en beschreven door R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 25.

3 *Ibidem*, nrs. 1, 266-274.

4 *Ibidem*.

5 Voor 1302 was de baljuw van Nieuwpoort een ondergeschikte van de baljuw van Veurne, waardoor er voor deze periode geen rekeningen bewaard zijn. De oudste bewaarde baljuwrekening voor de “poortbaljuw” van Nieuwpoort betreft deze van Justaes Van der Spriete voor de ambtsperiode oktober 1304- januari 1305 (BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nr. 1521). De naam van Jehan des Dunes wordt aangetroffen in een globale rekening van de baljuwschappen van westelijk Vlaanderen van 1302-1303 (BRUGGE, *Stadsarchief*, charter nr. 1312, zoals vermeld in: R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 139).

6. Hoogbaljuws te Veurne⁶

- 1289: Jehan le Noir
- 1292: Franciscus de Visch (le Pisson)
- 1293-1295: Christianus de Brabandere
- 1296: Gillis Veise
- 1304-1305: Jehan de Visch (le Pisson)

7. Schepenen, burgemeesters en raadslieden anno 1296 zoals vermeld in het cartularium⁷

- Robertus Vardeboud (burgemeester)
- Johannes Camerlijnck (burgemeester)
- Lambertus Sijs
- Johannes Stasijn
- Jacobus Zijgher Lieven
- Johannes fillius Willis Desto
- Johannes Wimmotus Striemele
- Johannes Boecmaker
- Baldewinus Henryc
- Baldewinus de Wevelandere
- Johannes Tosijn
- Aegidius Coppin
- Nicolaus Rijcolin

8. Poorters verbannen wegens behorend tot de pro-franse Leliaards in de periode 1302-1303⁸

- Gillion Bruninc
- Jehan Schelewart
- Sarle Vardebout

- 6 Lijst weergegeven in: R. DEGRYSE, *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort*, p. 123, gebaseerd op de analyse van die baljuwrekeningen in: H. NOWE, 'Les baillis', p. 387-390.
- 7 BRUGGE, *Rijksarchief*, Oud archief Nieuwpoort, inv. L. Van Werveke, nr. 3138, cartularium en handboek van de kerk, f. 41.
- 8 Rekening van baljuw Jehan des Dunes met "arrièrages des forfaitures de le baillie de Furnes", over de periode oktober 1304-augustus 1305: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, fonds rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, rolrekening nr. 1305.